

YAZILI BARDIZ KİLİMİ

NERİMAN GÖRGÜNAY-KIRZIOĞLU*

Tarihî Yönden Kilimin Hikâyesi

Bilindiği gibi *Kars, Ardahan ve Batum*, 1877–1878 (Doksanüç) Türk–Rus Harbi sonunda, “Savaş Tazminatı” yerine *Çarlık Rusya’sına* bırakılma felâketine uğramış; buralar, kırk yıl (1878–1918) Moskof esaretinde kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda *Kars, Ardahan ve Batum Sancakları’nın* geri alınması ile ilgili olarak *Bolşevik Rusya* ile yapılan (3 Mart 1918 tarihli) *Brest–Litovsk Antlaşması’na* rağmen, *Tiflis’teki üçlü Güney Kafkasya Federasyon Hükümeti’nin Ermeni kuvvetleri, Kars ve Ardahan’ı, Gürcüler de Batum’u* bırakmamakta diremiyorlardı. *Türk Ordusu*, 25 Nisan 1918’de Kars’ı kurtarmış, Arpaçay’ının doğusuna geçmiş, hatta Azerbaycan’ı doğru ilerliyordu.

Bu sırada Sarıkamış’ta Nurettin Bey adlı bir Yüzbaşımız, irtibat subayı olarak bırakılmıştı. Bu Yüzbaşı, bir gün, o zamanın ordu erzak müteahhitliğini yapan Bardızlı Hâfız Mehmet Efendi’nin davetlisi olarak, Bardız’ın¹ Hamas köyündeki evine gider. Orada, duvarda asılı olan yazılı ve Erzurum Çifteminareli Medrese resimli kilimi görerek, hayran kalır. Duvarda gördüğü kilim, Resim 1’de görülen kilimdir. Bu kilimin üzerinde küfî yazı ile özenle yazılmış, hepsi ayrı ayrı büyük anlam taşıyan 16 cümle ve sözcük yer almaktadır. Bunlar; *Âyet-i Kerîmeler, sorumluluk duygusu ve ananın değerini gösteren Hadîs-i Şerifler* (Cennet anaların ayağı altındadır), *Hürriyet, Adâlet, Müsâvat ve Uhuvvat* (Kardeşlik) özlemlerini dile getiren sözcükler, düşmanın Erzurum’u işgal etmesi üzerine, kışın yerinden yurdundan olan Muhacirlerin (göçmenlerin) o günkü durumlarından kurtulmak için Tanrı’ya yalvarışlarını anlatan cümlelerdir. Kilimde, ayrıca, Allah’ın doğrulara yardım edeceğine inançlarını belirten şiirlere de yer verilmiştir.² İşte bu kilimi gören Yüzbaşı Nuri Bey,

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi.

¹ Bardız, Erzurum’un kuzeydoğusundaki ilçelerden biri olan Şenkay (Örtülü) ilçesine bağlıdır. Bardız bucağı da Kars, Ardahan ve Oltu bölgesi gibi, kırk yıl Rus esaretinde kalmış, 1920’de kurtuluşun sonra Kars’ın Sarıkamış ilçesine bağlanmıştır. Yeni adı, “Gaziler”dir. Bilgi için bakınız: *Erzurum Vilâyeti*, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1960, s. 36.

² Neriman Görgünay-Kırzioğlu, “I. Dünya Savaşı’nda Adana’ya Göçen Erzurum Göçmen Kadınlarının Kurduğu Cemiyetin Hatırasına (Mart 1917) Dokunan Şaheser, “Yazılı Bir Kilim”, *Kültür ve Sanat*, Türkiye İş Bankası, yıl 4, sayı 15, Eylül 1992, s. 8–11.

Hâfız Mehmet Efendi'ye, zamanın Harbiye Nazırı (Millî Savunma Bakanı) ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya armağan edilmek üzere yeni bir yazılı kilim dokutulmasını teklif eder; isteği benimsenir. Dokunacak kilimin yazıları ve şemasını, yüzbaşı kendisi hazırlar. Hâfız Mehmet Efendi'ye teslim eder. Bordür süslemeleri dokuyucuya aittir.

Yüzbaşının verdiği şemaya göre, üzerinde 25 adet kûfî yazılı cümleler, kelimeler ve bir şiir bulunan bu duvar kilimi, Hafız Mehmet Efendi'nin bekâr kızı →o zaman on yedi yaşında olan- Hafıza Zennure Hanım ve halası tarafından, mahâretle işlenir ve 1918'de Haziran, Temmuz ve Ağustos olmak üzere üç ay içinde tamamlanır.³ (Resim 2)

Fakat umulmadık iki olay yüzünden bu harika kilim, İstanbul'a gönderilemez,⁴ dokuyan genç kızın çeyizi olarak Bardız'dan, evlendiği Sarıkamış'ın Karakurt nahiyesinin Karapınar köyüne götürülür ve evlerinin misafir odasında duvara asılır.

Kilimi dokuyanın çocukları, onu çok iyi korumuşlardır. Bu kilim, araştırmalarım sırasında (1990 yılında) Kars-Sarıkamış ilçesinin Karakurt nahiyesine bağlı Karapınar köyünde idi. Kilim üzerindeki araştırmamı orada yaptım. Tarihî belge değeri yanısıra, üstün kaliteye sahip bu sanat eserimizin, yurtdışına götürülüp başka ellere geçmemesi ve yabancı müzeye gitmemesi için mal sahibini ikna ettik. Eşim Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu'nun girişimi ve Kültür Bakanlığı'nun emri ile bu harika kilimin, 12 Haziran 1991'de, Ankara Etnografya Müzesi'ne aldırılması gerçekleştirilmiştir. Bugün Etnografya Müzesi'nde teşhirde olan bu kilimin Env. No: 25132'dir. Kilim Etnografya Müzesi'ne kazandırmış olmaktan mutluluk duyuyorum.

A. Teknik Özellikler:

Burada sunacağım, tarihî hatıraları yansıtan (1997) yılında göre 79 yıllık bu kilimin, çok ince eğrilmiş olan iplikleri bitkisel boya ile boyanmıştır. Üzerindeki onbir çeşit renk, hâlâ parlaklık ve canlılığını korumaktadır. Ayrıca, koyunun tabii rengindeki yününden iplikler de, kullanılmıştır. Tabii kahverengi olan arış iplikleri de oldukça incedir. Öylesine ince ki, bu duvar kili-

³ Kilimin dokunuş hikâyesi ile ilgili bilgiler, kilimi dokuyan Zennure Hanım'ın kocası Hacı Ali Rıza Karakurt'tan, 1990 yazında alınmıştır.

⁴ Bu kilimin, 1918 güzünde, İstanbul'a gönderilemeyeşinde iki faktörün rolü vardır:
a. Kilimin üst tarafındaki altı kollu yıldızın üst kolu içinde adı yazılan "Sultan Reşad Han Hazretleri" 3 Temmuz 1918'de eceli ile ölmüş, yerine Sultan VI. Mehmed Vahideddin geçmiştir.
b. 19 Eylül 1918'de ordumuz Filistin Cephesi'nde ağır bozguna uğrayınca, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın eski yüksek itibarı sarsılmış, 8 Ekim 1918 günü de İttihad ve Terakki Partisi iktidardan düşmüştür.

minde altı çift arış/çözgü ipliği 1 santimetre yer kaplamaktadır. Eni 141, boyu 325 santim olan bu kilimin ağırlığı 5.100 kg'dır. Bu da onun, bir kumaş gibi ne kadar ince ipliklerle dokunduğunu göstermektedir.

Dokumasında yangışların/ motiflerin sınırındaki renk değişikliğinde, çok sık hemen her sırada veya iki sırada bir kenetleme (iliştirme) yapıldığından, motifler arasında hiç delik (ilik) bulunmamaktadır. İpliğin inceliği ve sık kenetleme sayesinde nakışlar ve yazılar, sanki kalemle çizilmiş gibi çok düzgün ve belirgindir. Erbabınca bilindiği gibi deliksiz kilim, Bardız Kilimi ile Osmanlı Saray Kilimleri'nin özelliklerindedir.⁵ Pazırık kurganlarından çıkan kilim parçalarında da, deliksiz kilim dokunduğu anlaşılmaktadır.

Kilim, üç bordürlüdür. İç bordürde, tabii kahverengi zemin üzerinde tek yapraklı sarı renkte armutlar, sapları aynı yönde olmak üzere sıralanmıştır. Orta bordürde, sekiz taç yapraklı çiçek dizileri arasında, üst ve altta birer, yanlarda üçer adet olmak üzere sekiz yerde kûfi yazı işlenmiştir. (Şema I) (Resim 2)

Bordürdeki yazılardan en üstte bir şiir mısrası, yanlarda altı yerde, 1914-1918'deki Dünya Savaşı ve Doğu-Cephemizin olayları, tarihleri de konarak yazılmıştır. En alttaki yazıda ise, dokuyanın künyesi işlenmiştir.

Siyah zeminli dış bordürde, yapraklı elma dalları sıralanmıştır. Bu bordürün üstünde, alt tarafı düz ve üzeri basık, kemerli bir çerçeve içinde, kırmızı renkte bir yazı vardır.

Kilimde boydan boya uzanan, canlı kırmızı renkli, büyük bir basık altıgen şekil zemini tamamen kaplanmıştır. Bu altıgen dışında kalan köşeler tatlı lâcivert renklidir. Kırmızı zeminin ortasına yerleştirilen 40 x 53 cm. (içten içe) boyutlu ve koyu kırmızı zeminli dörtgenin içinde, oniki mısralı bir şiir yazılıdır. Bu dörtgenin çevresi, doğal kahverengi zemin üzerine, sarı ve gül kuru çiçeklerle süslü 6,5 cm. eninde bir çerçeve içine alınmıştır.

Bu dikdörtgenin alt ve üst tarafına birer altı köşeli yıldız yerleştirilmiştir. Bu iki yıldız kenarları 40'ar cm. olan iki eşkenar üçgenin ters yönlü olarak, üst üste getirilip keşimesi ile meydana gelmiştir. Üçgenlerin keşimesi ile yıldızların köşelerinde küçük üçgenler, ortasında ise, altıgen bir şekil oluşmuştur. Bu altıgenin zemini, kilimin zemini gibi canlı kırmızı renktedir. Yıldız köşelerindeki küçük üçgenler gri/boz renktedir. Yıldızların tamamı kûfi yazılar ile dolguludur. Kilim üzerindeki dikdörtgen ve büyük yıldızların dışında kalan kırmızı zemin yarım santim genişliğindeki beyaz renkli, verev şeritlerle küçük baklavalara ayrılmıştır. Bu şeritlerin keşimesi ile, zeminde kenarları yedişer cm. olan 132 adet baklava şekli meydana gelmiştir. Bu baklavalara

⁵ Neriman Görgünay, "Bardız Kilimleri", *I. Milletlerarası Folklor Kongresi Bildirileri*, cilt V, Ankara 1983, s. 89-101.

rın içleri ile bordür arasındaki boşluklar, gri renkli, düzgün, küçük yıldızlarla süslenmiştir. Bunlar 205 adet olup, zemindeki düzenin bozulmaması için gerektiği yerde yarım olarak dokunmuştur. Zeminde ayrıca bir yıldız, iki ay yıldız ile dalgalanan iki bayrak işlenmiştir. Lacivert zeminli köşelere, içinde kiraz, nar ve yapraklı dallar bulunan turuncu renkli birer saksı yerleştirilmiş, kalan boşluklar, çiçeklerle süslenmiş, alt köşelere ayrıca birer bayrak dokunmuştur. Böylece kilim üzerinde dört Türk Bayrağı dalgalanmaktadır. (Resim 2)

B. Kûfi Yazılar:

Kilimin dokuma işçiliğindeki inceliği, renk uyumu, sanat değeri yanında 1914–1918 yıllarındaki heyecan verici, unutulmaz tarih vak'alarını yansıtmaması da ona ayrı bir önem ve üstünlük kazandırmaktadır. Bordürlerde, dokuz ayrı yerde kûfi yazı ile yazılmış tarihî vak'aların ibareleri ile, zemindeki dikdörtgen ve yıldızların içinde olmak üzere toplam olarak kilimin 25 yerinde işlenmiş yazılar vardır. Bu yazılar, öylesine ince ve ustalikle dokunmuştur ki, bunlar sanki kalemle yazılmış gibidir.

Kilimin baş tarafında, zeminde mor renkli iki baklava içinde (Şema I. Nu: 16), YAŞASIN TÜRKLER yazılıdır. Yazı beyaz renklidir. Bunun altında gri renkte bir yıldız ile sarı renkte bir ay-yıldız işlenmiştir.

Yine baş tarafta birinci bordürde (Şema 1. Nu. 2'de) BİR HÂTİRA. İkinci bordürde (Şema 1. Nu.2) (Ziya Paşa'dan bir şiir) MÂNEND-İ ŞECER NABİT OLUR, SABİT OLANLAR (Ağaç gibi yerinde kararlı duranlar, verimli olur). (Resim 3)

Ana bordürde iki yanda, 1914-1918 tarihî olaylarını tarihleri ile bildiren kûfi yazılar vardır. Bunlardan biri, AVRUPA DEVLETLERİ'NİN İLÂNİ HARBİ (1 Temmuz Sene 1330) (1914) ve ötekiler Şema I. Nu. 3, 4, 5, 6, 7, 8.

Kilimin zeminindeki altköşeli iki büyük yıldız (Resim 4 ve 5) içinde ise, Padişah, Sadrazam, Harbiye Nazırı ve Cephe (Kafkas ve Arabistan) kumandanlarının adları ve BRESTLİTOVSK antlaşması ile üç sancağımızın (Kars, Ardahan ve Batum) Anavatan'a katıldığı (3 Mart Sene 1334 (1918) yazılıdır.

Bu yazımda, konu, makale sınırını aşacağından, zeminde iki büyük yıldız içinde, zeminde ve bordürlerdeki yazılarla ilgili ayrıntılara girmeyeceğim. Bu konuda bir kitabım yayına hazırdır.⁶

Ancak, kilimin ortasındaki dikdörtgen içinde (Şema 1. Nu. 24) yazılı olan 12 mısralık Kahramanlık şiirini ve bununla ilgili resmi veriyorum. (Resim 6)

⁶ Yazılı Halı ve Kilimlerimiz adlı yeni bir kitabım yayına hazırdır. Bu kitapta 53 yazılı halı ve kilim sunulmuştur. Adı geçen (Resim 1 ve 2'deki) kilimler de ayrıntıları ile kitapta anlatılmıştır.

Yine çıktı âsümâna nâm(ü) şânı Türklerin;
 Titredi düştü lerze cân evine düşmenin,
 Kılıcımız Oğuzîdir, yetiştirir murada,
 Binler yaşasun sevgilü Hakan'ı Türklerin.

Vatanın mübarek uzvu Kars, (Ardahan), Batum
 El uzadup mâderi'ne kılmakta hüçûm,
 Kahramanlar yolu açtı, Türkistan'a gidelim,
 Yaşasun şeci' ordu, merdâneleri Türklerin.

Bugün güzel Bayram içre, Alem-i İslâmiyân
 Terennümde ruhlarımız, Millet oldu kâmyâb
 Düşmenimiz melûl (mahzun)⁷ cümle dostlar şâdüman
 Yaşasun muhterem vüzerası, vükelâsı Türklerin.

Resim 1 ve 2'de görülen her iki kilim, aynı dokuyucu tarafından yapılmıştır. Dokuyucu bunlardan başka, birkaç yazılı kilim daha dokumuştur. Bunlardan biri sofra ve yemek yeme ile ilgili ayetleri taşıyan ve masa örtüsü olarak yapılmış kilimdir.

Dördüncü kilim, 1933'te Cumhuriyetimizin X. Yıldönümünde Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya armağan edilmek üzere Zennure Hanım'ın Nahiye Müdürü olan kayını tarafından dokutturulmuştur. Gazinin veciz sözleri ile süs-lüdür. Burada yazılar günümüz Lâtin harfleri ile işlenmiştir. Fakat bu kilim, kayıptır.

⁷ Şiirde, parantez içindeki sözcüklerin dokunurken unutulduğu kaynak kişiden öğrenilmiştir.

